

Szent Zoerard-András
hagiográfiája nyugati és keleti
források tükrében

Tartalomjegyzék

A nyitrai anakhoréta	3
Hol keressük Zoerard-András történeti helyét?	5
Ex terra Poloniensium	5
In Nitriensi territorio	7
In Pannonia.....	8
Miről írt valójában Mór püspök?.....	11
Aszkézise.....	13
Böjt.....	13
Találékony virrasztás.....	15
Cilicium.....	19
Szent Zoerard-András hagiográfiájának sajátosságai.....	20
„O felix Nitria!”	22
Rövidítések jegyzéke.....	24
Felhasznált források	25
Felhasznált szakirodalom	26
Képek	32

A nyitrai anakhoréta

*Tekintsünk ama híres Anakhorétákra, akik
bűnbánatukkal megmenekülni igyekeztek
a Purgatórium kínjaitól. És íme, a nyitrai
pusztaságban Zoerarddal találkozunk.*
(Gio Battista Manni)¹

Az 1083-ban, I. (Szent) László király által kezdeményezett kanonizáció során – ünnepnapja alapján – elsőként Zoerard-András vétetett fel a szentek közé Magyarországon.² Egyben ő a főszereplője Boldog Mór (1000 k.–1070 k.) pécsi püspök 1064–1070 körül írt *vitájának*, amely a hazai hagiográfia első fennmaradt darabja.³ E két megállapítás alapján körvonalazható a zoborhegyi remete, Szent Zoerard-András kiemelt szerepe a magyar történetírásban.

Mindemellett a kutatók többsége mégis csupán Sólumos Szilveszter korántsem monografikus igénnyel íródott, noha kultusztörténeti jelentőségét tekintve valóban alapos könyvéből ismerheti a szentet.⁴ Utóbbi azonban nem nyújt választ arra, hol keressük Zoerard-András helyét Európa, illetve Közép-Európa történetében? Honnan eredeztethetjük korántsem mindennapi aszkézisének gyakorlatát és az milyen célokat szolgálhatott? Úgy gondolom, a kiváló lengyel történész, Józef Tadeusz Milik majd fél évszázada, 1966-ban kiadott művének⁵ – amely máig az egyetlen tudományos igénnyel megírt monográfia a szentről – témája megérett az újragondolásra. A lengyelországi Tropiében 1998-ban külön konferencia

¹ Giovanni Battista Manni: *Sacro Trigesimo di Varii Discorsi per Aiuto dell' Anime del Purgatorio*. Venetia: [K. n.] 1666. 105. *Vedere li famosi Anacoreti, che con le penitenze si studiano di fuggire le pene del Purgatorio. Ed ecco c'incontriamo nel deserto di Nitria in Zoerardo.*

² Klaniczay Gábor: *Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. Modellek, minták, kultúrtörténeti párhuzamok*. In: Fügedi Erik (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1986. 15–16.

³ Ilkó Krisztina: *A Boldog Mór pécsi püspök által írt Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti szöveghagyománya a középkor és kora újkor folyamán*. In: Bartók Zsófia Ágnes – Dobozy Nóra Emőke – Förköli Gábor – Lovas Borbála – Nádor Zsófia – Szilágyi Emőke Rita (szerk.): *Mű & Szerző. Fiatal kutatók konferenciája – Tanulmánykötet*. (Arianna Könyvek 4.) Budapest: ELTE BTK, 2012. 91–100.; A legendaszöveg mérvadó kritikai kiadása: Maurus: Madzsar Imre (szerk.): *Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris*. In: SRH, II. 357–361. Két legutóbbi magyar fordítása: Maurus: Csóka J. Gáspár (ford.): *Szent András és Benedek legendája*. In: Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999. 7–10. Almási Tibor (ford.): Maurus: *Szórárd hitvalló és Benedek vértanú életirata*. In: Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 15.) Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1999. 229–236.

⁴ Sólumos Szilveszter: *Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon*. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996.

⁵ Józef Tadeusz Milik: *Święty Świerad. Saint Andrew Zoerardus*. Rome: Edizioni Hosianum, 1966.

foglalkozott Zoerard-Andrással, amelynek terjedelmes anyaga Leszek Migrała szerkesztésében látott napvilágot.⁶ A kizárólag lengyel és szlovák szerzők által írt tanulmányok azonban nem vették figyelembe a magyar szakirodalom megállapításait, és lényegében nem foglalkoztak a szent magyarországi kultuszával sem. Még szembetűnőbb hiányosság, hogy nem emelték a remetét megfelelő európai kontextusban sem, nem próbálták megérteni és más aszkétákkal összehasonlítani gyakorlatait és kontemplációját. Nem jobb a helyzet azonban az elmúlt évek magyar szakirodalmát tekintve sem, amely egyrészt egyáltalán nem veszi figyelembe a nyugati szláv nyelven publikált munkákat – ahogyan Sólmos Szilveszter könyve sem –, illetve Zoerard-András személye az elmúlt évtizedek Árpád-kort átfogóbban taglaló munkáiban a századelőn írtakkal összehasonlítva feltűnően mellőzve van. Mindezek tükrében a következő fejezetben szeretném röviden ismertetni a lengyel, szlovák, cseh és magyar nyelvű szakirodalom meghatározó elképzeléseit és legfrissebb kutatási eredményeit. Ezeken túl kiemelném a horvát Marina Miladinov kutatásait, aki amellet, hogy kísérletet tett a zoborhegyi remete aszkézisének felvázolására nagy vonalakban, elsőként fordította le angol nyelvre Mór legendaszövegét.⁷

A téma egyik aktualitását adja, hogy a nyitrai Szent Emmerám székesegyházban (1-2. kép) 2003 óta folyó ásatások során nemrég találták meg Zoerard-András és Benedek lehetséges *confessióját* (3. kép).⁸ Mór vitájából tudjuk, hogy a zoborhegyi remetét a székesegyházba temették egymás mellé. Az előkerült leletek megfelelnek az *in medio domus* temetkezési gyakorlatnak, amely István király legendájában is olvasható.⁹

Jelen tanulmányban szeretnék tehát kísérletet tenni arra, hogy Zoerard-András mértéket nem ismerő aszkézisét és korántsem mindennapi életútját keleti és nyugati forrásokat egyaránt felhasználva vegyem vizsgálat alá. A korabeli 10-11. századi hagiográfiai irodalmon túl célkitűzésem megfelelő analógiákat találni a szent korántsem mindennapi önsanyargatási technikáira patrisztikai forrásokban is, amelyek beható elemzésével közelebb juthatunk Zoerard-András életszentségének megértéséhez, valamint megtalálhatjuk lehetséges előképeit is. Kutatásom kiindulási ötletét azok a kora újkor hajnalán keletkezett, mára a Zoerard-Andrással foglalkozó szakirodalmat tekintve teljességgel elfelejtett szövegek inspirálták,

⁶ Leszek Migrała (szerk.): *Święty Świerad i jego czasy. Materiały z sympozjum naukowego w Tropiu, 10–11 lipca 1998*. Nowy Sącz: Katolickie stowarzyszenie „Civitas Christiana”, 2001.

⁷ Marina Miladinov: *Margins of Solitude. Eremitism in Central Europe between East and West*. Zagreb: Leykam International, 2008.

⁸ Peter Bednár – Zuzana Poláková – Michal Šimkovic: *Kostol sv. Emeráma na Nitrianskom hrade v 9.-13. storočí*. In: Anna Valeková (szerk.): *Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja, Zborník zo seminára a katalóg ku výstave*. Nitra: Krajský pamiatkový úrad v Nitre, 2011. 81.

⁹ Kralovánszky Alán: *Szent István király székesfehérvári sírja és kultuszhelye*. In: Fülöp Gyula (szerk.): *Szent István király és Székesfehérvár*. Székesfehérvár: Szent István Király Múzeum, 1996. 19–20.

amelyekben a szent remete hasonlóan jelent meg, mint az egykori sivatagi atyák.¹⁰ Nyitra, azaz középkori latin elnevezése szerint Nitria idegen földről jött anakhorétája talán valóban nem is állt annyira távol az egyiptomi Nitria szigorú aszkézist folytató abbáitól sem gondolkodásmódjában, sem módszereiben, mint azt elsőre vélnénk.¹¹ Utóbbi volt a legősibb a kora keresztény kor három leghíresebb, a Nílus deltájánál fekvő remeteközössége (Nitria, Kellia, Scetis) közül, ám ahogyan egyre több báméskodó – helyesebb szó talán a csodáló – rohamozta meg, a remeték egyre mélyebbre vonultak vissza sivatagban, majd végül teljesen elnéptelenedett a 7. században. A véletlen folytán Zoerard-András is kénytelen volt zobori barlangját elhagyva Szkalkára költözni, feltehetően szintúgy az alkalmatlan csodálók és zarándokok miatt. Az azonban, hogy Magyarországra érkezve mégis *Nitria* felé igyekezett, szimbolikusan is mutatja választását, amellyel örökre elkötelezte magát a *vita solitudinis* mellett.

Hol keressük Zoerard-András történeti helyét?

Ex terra Poloniensium

Jan Długosz (1415–1480) említi először Zoerard-Andrást (Święty Świerad) és tanítványát, Benedeket egyértelműen lengyel származásúnak (*ex Polonia*) 1480-ban íródott, hazája történetét feldolgozó krónikájában.¹² Feltételezett czchówi remetéskedéséről valójában korábbi forrásokból nem tudunk, innentől fogva azonban a lengyel történetírók, majd történészek számára nem volt vita tárgya a később Magyarországra érkezett remetétet saját szentjükként említeni.¹³

Zoerard-Andrást valóban alapos történeti kontextusba elsőként Henryk Kapiszewski és Józef Tadeusz Milik utatásai helyezték.¹⁴ A remete hazánkba érkezését 1022-re tették, amikor I. (Vitéz) Boleszláv (966/7–1025) kiűzte a Szent Metód (815 k.–885) rítusát követő

¹⁰ Vö. Giovanni Battista Manni: *Sacro Trigesimo* i. m. 105.

¹¹ Joseph Patrich: *Sabas, Leader of Palestinian Monasticism. A Comparative Study in Eastern Monasticism. Fourth to Seventh Centuries*. Dumbarton Oaks: Trustees for Harvard University, 1995. 11.

¹² Jan Długosz: *Historiae Polonicae, libri XII, accedit Kadlubkonis historia Polonica, cum commento; Sarnicii annales Polonorum, et Lituanorum; Orichovii annales Polonici; Sarnicii descriptio veteris et novae poloniae itemque Russiae et Livoniae, etc.* Lipcse: [K. n.] 1711-12 (1480), II. 124.

¹³ Marcin Bielski: *Kronika polska Marcina Bielskiego*. Warszawa: W drukami A. Gałęzowskiego, 1829. 125.

¹⁴ Henryk Kapiszewski: Tysiąclecie eremity polskiego. Świrad nad Dunajcem. *Nasza Przyszłość* 8, No. 1 (1958): 45–81. Uő: Eremita Swirad w Panonii. *Nasza Przyszłość* 10, No. 1 (1959): 17–68. Uő: Cztery źródła do żywota Św. Świrada. *Nasza Przyszłość* 15, No. 1 (1964): 5–31. Uő: Eremita Świrad na ziemi rodzinnej. *Nasza Przyszłość* 23, No. 1 (1966): 65–103.

keresztényeket Lengyelországból.¹⁵ Ez a meglepő fordulat (*Persecutio christianorum in Polonia*) Milik szerint tulajdonképpen a korábbi görög rítusú szerzetesi közösségek latinizálását jelentette.¹⁶ Milik később igen elfogadottá vált hipotézise szerint a zoborhegyi Szent Ipoly kolostorban együtt éltek latin és görög-szláv rítust követő szerzetesek, ezért is választhatta ezt a lengyel szerzetes új otthonául.¹⁷ Továbbá ő volt az első, aki hangsúlyosan összekötötte Zoerard-András böjti és virrasztási gyakorlatait a keleti, elsősorban palesztin és kopt szerzetességgel, noha az általa feltételezett jeruzsálemi zarándokút mindenképpen túlzásnak tűnik.¹⁸ Megjegyzésre méltó, hogy a szent kultuszát vizsgálva két Mór *vitájában* olvasható csodatételt összefüggésbe hozott az ószláv vámpír-hittel is.¹⁹ E mellett részletesen ismertette a remete helyi kultuszát többek között Tropie, Oława és Budziszław vidékén. Kapiszewski némiképp visszafogottabban fogalmazott, egyértelműen kétségbe vonta Zoerard-András szájhagyományon alapuló feltételezett opatowicei származását is.²⁰

A kutatás fő vonulata innentől fogva – amint azt a már említett tropiei konferencia előadásaiból is kitűnik – három fő irányvonal mentén haladt: Zoerard-András származása, helyi kultusza és szerepe Magyarország keresztény hitre térítésében. Tropiei és oławai kultuszával legutóbb Stanisław Pietrzak és Józef Swastek foglalkoztak behatóbban.²¹ Stanisław Węglarz a remeték evangelizációban betöltött szerepét vizsgálta, amelyben szerinte Zoerard-Andrásnak is komoly szerep jutott Magyarország kapcsán.²² A pozitív példák mellett azonban meg kell említeni, hogy még a legfrissebb szakirodalomban is szerepelnek olyan – Długosz elképzelésein alapuló egyértelmű tévedések –, minthogy Zoerard-András pécsváradi szerzetesként szerepel.²³

¹⁵ Henryk Kapiszewski: *Eremita Świrad*. i.m. 48–54.

¹⁶ Józef Tadeusz Milik: *Święty Świerad*. i.m.

¹⁷ Uo. 37.

¹⁸ Uo. 160.

¹⁹ Uo. 87–88.

²⁰ Henryk Kapiszewski: *Eremita Swirad*. i.m. 83.

²¹ Stanisław Pietrzak: Kościół w Tropiu jako naddunajcecki ślad św. Świerada. In: Leszek Migrała (szerk.): *Święty Świerad*. i.m. 280–290. Józef Swastek: *Święty Andrzej Świerad i jego kult w średnioqiecznej Oławie do 1534 roku*. In: Uo. 165–279.

²² Stanisław Węglarz: Pustelnicy – ludowi święci: monastycyzm a ewangelizacja Europy. *Polska Sztuka Ludowa* 38, No. 3–4. (1983), 151–161.

²³ Marek Derwich: *Les Fondations et implantations de monastères bénédictins en Pologne jusqu'au début du XVIe siècle*. In: Jean Loup Lemaître – Mikhail V. Dmitriev – Pierre Gonneau (szerk.): *Moines et monastères: dans les sociétés de rite Grec et Latin*. Genève: Librairie Droz, 1996. 51.

In Nitriensi territorio

A nemzeti szentjükként tisztelt zoborhegyi remete (Svätý Svorad) alakjának bemutatása a szlovák nyelvű szakirodalomban az adott terjedelmi keretek közt csupán nagy vonalakban lehetséges. E mellett nem térhetek ki részletesebben a különben viszonylag gazdag cseh nyelvű publikációkra sem, amelyek elsősorban Zoerard-András (Svatý Svorad/Sverad Ondřej) és Sázavai Szent Prokop (971 k.–1053) a néphagyomány szerinti találkozásából merítették inspirációjukat.²⁴ Több cseh szerző, köztük Frantisek Viktor Sasinek a lengyel szakirodalomhoz hasonlóan viszonylag későre, de még a Metód rítusát követő keresztények Lengyelországból való kiűzése előtti időpontra, 1018 körülre datálták Zoerard-András Magyarországra érkezését.²⁵ Érdeemes kiemelten felhívni a figyelmet a nemrégiben elhunyt, cseh származású irodalomtörténész, Richard Pražák (1931–2010) munkásságára, aki cseh és angol nyelvű írásai mellett több magyar nyelven megjelent publikációjában is foglalkozott Szent Zoerard-András és Benedek életrajzával.²⁶

A kezdetben néphiedelmekkel átszőtt történetek²⁷ világából előlépő szent történeti recepciója az utóbbi évtizedekben látványosan felgyorsult. Peter Ratkos a zágrábi sacramentarium szövegét egy ma már nem létező, ám még Mór legendája előtt, 1025–1035 körül íródhatott *lectió*-ra vezette vissza, amely a nyitrai káptalanhoz kötődött.²⁸ Ladislav Belás elsőként foglalkozott terjedelmesebben a zoborhegyi remeték ikonográfiájával, noha az általa feldolgozott leletanyag korántsem teljes és több általa vizsgált emlék is kérdéses, hogy valóban Zoerard-Andrást és Benedeket ábrázolja-e.²⁹ Egy középkori pecséten (4. kép) kívül csupán barokk ábrázolásaik maradtak fenn, amelyek jórészt Hevenesi Gábor hagiográfiai gyűjteményének metszetein (5-6. kép) alapulnak. Az első szlovák nyelvű – új eredmények helyett inkább áttekintő jellegű – monográfia a két remetéről a jelenlegi nyitrai püspök,

²⁴ [Z dobových pramenů zpracovali otcové OSBM v Sázavském klášteře]: *Svatý Prokop divotvůrce*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2003. 106–108.

²⁵ Frantisek Viktor Sasinek: Sv. Zvorad a Benedik. *Slovenský letoptis pre historiu, topografiu, archeológiu a etnografiu* 4, No. 2. (1880): 2.

²⁶ Richard Pražák: A Legenda sanctorum Zoerardi et benedicti történelmi és kulturális összefüggései. Ford.: Szarka László. *Irodalomtörténeti Közlemények* 84, 4. sz. (1980), 393–408.; Uő: Mór püspök Szent Zoerard és Benedek remetéről szóló legendája a történelmi, irodalmi és művészettörténeti összefüggések tükrében. [F. n.] In: Jankovics József – Monok István – Nyerges Judit – Sárközy Péter (szerk.): *A magyar művelődés és a kereszténység I-III*. Budapest–Szeged: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1998. II. 481–484.; Uő: The Legends of King Stephen. *Hungarian Studies* 1, No. 2 (1985): 163–177.

²⁷ Ludovít A. Reuss: Miestne báje a skazky. *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti* 7 (1902): 97–103. 100.

²⁸ Peter Ratkos: Vznik kultu Ondreja-Svorada a Benedikta vo svetle zagrebskyoh pamiatok. *Historijski zbornik (Sidakov zbornik)* 29–30 (1976–1977): 86.

²⁹ Ladislav Belás: Najstaršia ikonografia sv. Svorada a Benedikta. In: Leszek Migrała (szerk.): *Święty Świerad*. i.m. 235–265. 237.

Viliam Judák nevéhez fűződik 1993-ból.³⁰ Ezt két újabb önálló kötet követte, 1999-ben külön Zoerard-Andrásról, 2012-ben pedig Benedekről írt monográfiát, amelyekben számos helytörténeti motívum összegyűjtésével gazdagította a remeték kultuszát.³¹ Három külön tanulmányban foglalkozott Zoerard-András ereklyéinek kalandos útjával is, amelyeket jelenleg a Pálffy Tamás által készített 1674-es mívés ezüst ereklyetartó ládikában (7. kép) őriznek a Szent Emmerám székesegyházának főoltárába helyezve.³² A nyitrai püspökség legfrissebb kiadványában pedig Ivan Kikoval közös tanulmányban emlékezett meg a székesegyház patrónusairól.³³

In Pannonia

Długosz mellett egy másik krónikáíró is sokat tett Szent Zoerard-András (Szórád, Szórád) tiszteletének felélesztéséért: Antonio Bonfini, aki pólai származásának nevezte.³⁴ A 19. század végétől azonban a hazai kútfők mégis egyöntetűen Lengyelországból érkezőként tekintettek rá, Pór Antal is így írt a zoborhegyi remetéről: *a festői szépségű Vág-völgyben vonták meg magukat, hol mint lengyelek, az ott lakó szláv népnek hirdették különösen sikerrel az evangeliumot.*³⁵

Boba Imre hívta fel e vélemény felülvizsgálatának szükségességére elsőként a figyelmet, ő Bonfini szövegéből kiindulva a Mór-féle legenda nem egyértelmű *de terra Poloniensis* szavait az isztriai Pólára vonatkoztatta.³⁶ E felismerés azonban nem aratott átütő sikert – a magyar történészek körében sem –, a nyugati szláv nyelvű szakirodalom pedig, ha

³⁰ Viliam Judák: *Hviezdy slovenského neba*. Trenčín: Naše kníhkupectvo, 1993.

³¹ Viliam Judák: *Svätý Svorad: patrón mesta Nitry*. Nitra: Kňazský seminár sv. Gorazda, 1999.; Uő: *Z múdrosti našich otcov. Sv. Beňadik a Skalka*. Nitra: Biskupský úrad, 2012.

³² Viliam Judák: *Vzácné relikvie Sv. Svorada-Andreja a Sv. Beňadika*. In: Peter Bednár – Viliam Judák – Josef Medvecký (szerk.): *Nitriansky hrad a Katedrálň chrám – Bazilika Sv. Emmeráma*. Nitra: Biskupský úrad v Nitre, 2012, 22–31. 22–23.

³³ Ivan Kiko – Viliam Judák: *Patróni katedrálneho chrámu*. In *Nitriansky hrad a Katedrálň chrám – Bazilika Sv. Emmeráma*. i.m. 32–35.

³⁴ Antonio Bonfini: *Rerum Hungaricarum Decades*, Lib. I., Decad. 12., Lipsiae: Bibliop Vindobon, 1711 (1497), 274.; Veszprémy László: *Royal Saints in Hungarian Chronicles, Legends and Liturgy*. In: Lars Boje Mortensen (szerk.): *The Making of Christian Myths in the Periphery of Latin Christendom c. 1000-1300*. Copenhagen: Tusculanum Press, 2006. 217–246. 219–220.

³⁵ Pór Antal: *Szent István király*. Pest: Szent István Társulat, 1871. 35.; Vö. Marczali Henrik: *A magyar történet kútfői az Árpádok korában*. Pest: Franklin Társulat, 1880. 36.; Karácsony János: *Magyar nemzet áttérése a kereszténységre 997–1095*. Oradea–Nagyvárad: Szent László-nyomda, 1926. 37. stb.

³⁶ A nyelvtörténeti érvek alapján én magam hajlok Boba Imre véleményének elfogadására, aki Szórádnál délszláv, isztriai származást feltételez. Boba Imre: *Saint Andreas-Zoerard: a Pole or an Istrian?* *Ungarn-Jahrbuch* 7 (1976) 65–71.

figyelembe is veszi Boba felvetését, egyöntetűen tagadja azt.³⁷ Kristó Gyula a zoborhegyi remeték legendáját mindenesetre annak kapcsán idézte, hogy az idegenből jöttek (*ex terris aliis*) mennyire megbecsülésnek örvendtek a 11-12. századi magyar királyságban.³⁸

Vita alakult ki a Szent Gellért *Deliberatio*jában szereplő, Gellérttel kapcsolatban lévő bizonyos András presbiterről is, akit a szöveget kiadó és fordító Karácsonyi János és Szegfű László azonosnak véltek Zoerard-Andrással.³⁹ Sőt, nem egyértelmű az sem, valóban 1083-ban avatták-e szentté. A többségi véleménnyel szemben Györffy György kérdésesnek nevezte és inkább Kálmán király idejére helyezte a zoborhegyi remeték kanonizációját.⁴⁰ Mivel a Pozsonyi Évkönyv név szerint nem emlékezik meg Zoerard-András és Benedek szentté avatásáról az 1083-as év kapcsán, így Thoroczkay Gábor felveti a lehetőséget, hogy ez már korábban megtörténhetett.⁴¹ Mivel a Hahóti kódex már tanúskodik tiszteletükről, így oltárra emelésüket 1077 és 1092 közé helyezi, valószínűsíthetően még 1083 előttre.

Még nagyobb hozzátekintést kíván e vitákon felül Mór püspök legendája irodalmi értékének felbecsülése. Horváth János nyomán sokáig virágzott az elképzelés, miszerint Mór püspök írása szépirodalmi szempontból értéktelen, gyenge alkotás.⁴² Úgy gondolom, ez ma már tarthatatlan vélemény, a történet rövid, frappáns és egyszerű nyelvezete inkább előnyére, mintsem hátrányára válik. Még bizonyos irodalmi fordulatokat, illetve utalásokat sem nélkülöz, például Jeromos *Vita Hilarionis*ának egyik legszebb sorára utalva.⁴³ Mint már említettem, a szerzetesről eddig az első és egyetlen magyar nyelven megjelent monográfiát Sólomos Szilveszter pannonhalmi bencés szerzetes írta, amelynek fő erénye a kultusz- és liturgiátörténeti gyűjtés Zoerard-Andrásról, valamint tiszteletének barokk emlékeit is utóbbi írás gyűjtötte egybe legalaposabban.

Mindezen problematikák felvillantásából kitűnik, mennyire nehéz még a hazai irodalom- és történettudományban betöltött helyét is kijelölni Zoerard-Andrásnak.⁴⁴ Még az

³⁷ Vö. Michal Repovský: *Kronika dejín Slovenska*. Košice-Myslava: Typopress, 2010. 122.

³⁸ Kristó Gyula: Magyar öntudat és idegenellenesség az Árpád-kori Magyarországon. *Irodalomtörténeti közlemények* 4 (1990): 425-444. 425.

³⁹ *Deliberatio Gerardi Moresanae aecclesiae episcopi supra hymnum trium pverorum*. Ed. Karácsonyi, Béla–Szegfű, László. Segedinum: 1999. XI., 520., 570., 660.

⁴⁰ Györffy György: *István király és műve*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1983 (1977). 393–394.

⁴¹ Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez Kálmán király I. törvénykönyve 22. cikkelyének szöveghagyományáról. In: Uő: *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2009. 104.

⁴² Horvát János: *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1954. 132–135.

⁴³ Ilkó Krisztina: *A Boldog Mór* i.m. 95.

⁴⁴ Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Budapest: Balassi Kiadó, 2000. 120.

államalapítás-kori remeték helyzetét sem lehet tisztán látni, ennek problematikájával legutóbb Koszta László foglalkozott behatóan.⁴⁵

⁴⁵ Koszta László: Remeték a 11. századi Magyarországon. *Aetas* 23, No. 1 (2008): 42–55.

Miről írt valójában Mór püspök?

Zoerard-András ugyanúgy, ahogy a sivatagi atyák a mártírhálál helyett a fehér mártíromság mellett kötelezte el magát – ellentétben tanítványával, a rablók által meggyilkolt vértanú Benedekkel –, hogy *confessorként* írja be magát a történelem lapjaira.⁴⁶ De mit is tudhatunk róla bizonyosan? Mindössze két 11. századi, kortárs műben esik szó életéről: Mór említett *vitáján* túl a *Legenda maior* emlékezik meg kivételes érdemeiről.⁴⁷ Részletesebb beszámolót azonban egyedül Mór *vitájából* szerezhetünk. Szerzője gyermekkorában maga is látta a szentet, forrásai pedig a lehető legjobban informált személyek, Zoborhegyi Benedek és Fülöp apát voltak: *Ego quidem Maurus nunc Deo miserante episcopus, tunc autem puer scholasticus virum bonum vidi, sed que esset eius conversatio, non visu, sed auditu percepi.*⁴⁸ Az 1064–1070 körül keletkezett szöveg csupán későbbi átírásokban maradt az utókorra. Ezek közül a szövegkiadások túlnyomó része a Brüsszel közelében fekvő Rouge Cloître (*Rubae Vallis*) monostorának 15. század végéről származó forrásán alapul.⁴⁹ A legkorábbi, töredékesen fennmaradt legendaszöveg azonban a zágrábi breviárium (1273–1294) tartalmazza.⁵⁰ A budapesti Országos Széchényi Könyvtár is őriz egy 14. században keletkezett, Mór *vitáját* is tartalmazó kódexet, valamint a müncheni Bayerische Staatsbibliothek egy 15. század elejéről származót.⁵¹ Nem teljes a felsorolás a 15. század végén papírra vetett korsendocki kézirat nélkül, amely azonban paradox módon egy nyomtatványra vezethető vissza.⁵²

Mór legendájából noha nem derül ki egyértelműen, honnan is érkezett Zoerard hazánkba, az viszont nyilvánvaló, hogy *ex rusticitate* szülőktől származott, egyszerű születésű volt. Magyarországon először a pannonhalmi apátságot kereste fel, majd a zoborhegyi Szent Ipoly bencés monostorba ment, amelyet a hagyomány szerint 1010-ben alapította Szent

⁴⁶ Ioannes Molanus: *Usuardi Martyrologium, quo Romana Ecclesia, ac permultae aliae utuntur*. Leuven: Apud Hieronymum Vellaeum, 1537. 74. verso

⁴⁷ „quorum unus, Andreas nomine, per confessionis meritum angelicis choris est associatus testibus miraculorum signis per ipsum a domino factis.” – SRH II, 382.

⁴⁸ „Én ugyanis Mór, most Isten kegyelméből püspök, akkor iskolásfiú voltam, amikor azt a jó embert láttam [t. i. Zoerard-Andrást], hanem hogy milyen volt szerzetesi élete, nem látás, hanem hallomás útján tudtam meg.” – SRH II. 357.

⁴⁹ Bibliothèque royale de Belgique, Codex Bibliothecae Regiae Bruxellensis, n. 892. ff. 3b–4a.

⁵⁰ Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica u Zagrebu, Ms. 67. ff. 215r–216r.

⁵¹ OSzK, Kézirattár, Cod. lat. 132., ff. 367–388.; Bayerische Staatsbibliothek, München, Clm. 16 024.

⁵² Bibliothèque Mazarin, Paris, Cod. nr. 1733., ff. 406a–407a.; Vö. Madzsar Imre: A korsendocki legendakézirat. *Magyar Könyvszemle, Új folyam* 31. kötet, 1–4. füzet (1924. Jan–Dec.): 72–74.

István.⁵³ Itt átvette Fülöp apáttól a szerzetesi habitust és az András nevet nyerte.⁵⁴ Zoerard-András azonban erős késztetést érzett a remeteéletre, és a kolostort rövid idő múlva elhagyva egy barlangba költözött (8. kép), majd a Szkalka környékén, a Vág folyó mentén remetéskedett. Itt szigorú aszkéta életmódot folytatott, mint anakhoréta szerzetes. Utóbbi a szerzetesi élet négy fajtájának egyikét jelentette, amelynek alapjait Nursiai Szent Benedek (480 k.–547) fektette le regulájának első fejezetében: *horum qui non conversationis fervore novicio, sed monasterii probatione diuturna, qui didicerunt contra diabolum multorum solacio iam docti pugnare, et bene extructi fraterna ex acie ad singularem pugnam heremi, securi iam sine consolatione alterius, sola manu vel rachio contra vitia carnis vel cogitationum, Deo auxiliante, pugnare sufficiunt.*⁵⁵ Ez az életforma később kikopott a bencés gyakorlatból, noha a szerzetesi élet legősibb hagyományaihoz tartozott. Nem kell azonban a régi *sivatagi* atyák kapcsán sem minden esetben az egyiptomi szerzetesek kietlen, kopár, minden vízparttól távol eső pusztaságát magunk elé képzelni. A kopt *tou* és a görög *opoç*, illetve *ερεμος* szó egyaránt jelentett *hegységet* és *sivatagot*, lényege a Nílus termékeny, népes vidékétől való távolságban rejlett.⁵⁶ Zoerard-András esetében az *in deserto* fordulat lényege szintén az *egyedül* Istennel való létezés megtalálásában válik érthetővé.

A 11. században a magyar királyságban más remeték is megfordultak: a rövid ideig itt tartózkodó Niederaltaichi Günther mellett Gellért püspök is időnként magányos elvonultságban élt.⁵⁷ A 14. századi krónikakompozíció szerint Vác, akiről a mai város is elnevezését nyerte, remete volt a 11. században, és elűzetése után Salamonról is hasonlót feltételez a néphagyomány.⁵⁸ E remetéknek csupán puszta hírük maradt fenn. Zoerard-András 11. századi életírása ellenben kulcsot ad egy nagyszabású elemzéshez is, tágabb európai keretek között. Jelen tanulmány következő részében éppen anakhoréta életmódjának sarkalatos pontjait szeretném vizsgálat alá venni. Ezen túlmenően pedig vélomul tűztem ki

⁵³ F. Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest: Pytheas, 2000. 75.

⁵⁴ Matúš Kučera: *Stredoveké Slovensko*. Banská Bystrica: Perfekt, 2002. 89.

⁵⁵ Bruce L. Venarde (szerk., ford.): *The Rule of Saint Benedict*. (Dumbarton Oaks Medieval Library) Dumbarton Oaks: Harvard University Press, 2011. 16. Söveges Dávid fordításában: *Szent Benedek regulája*, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005 (1980), 21. o.: *Ezek nem a szerzeteséletnek kezdő nekibuzdulásával, hanem a monostorban való huzamosabb próbatétel útján lettek azok. Ezek sok társuk segítségével már megtanultak az ördög ellen küzdeni, és jól felkészülve testvéreik csatasorából magános harcra nyugodtan a pusztába vonulhatnak, és mások támogatása nélkül, pusztá kézzel és karral bátran tudnak harcolni Isten segítségével a test és a gondolatok bűnei ellen.*

⁵⁶ Norman Russell (szerk., ford.): *The Lives of the Desert Fathers (Historia Monachorum in Aegypto)*. Kalamazoo: Cistercian Publications, 198., 125. 12. lábj.; Tim Vivian: *Introduction*. In: Uő. (ford.): *Histories of the Monks of Upper Egypt and the Life of Onnophrius by Paphnutius*. (Cistercian Studies Series 140.) Kalamazoo: Cistercian Publications, 1993. 19.

⁵⁷ Török József: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*. Budapest: Mikes Kiadó, 2002. 94.

⁵⁸ Györffy György: István király, i.m. 328.; Rokay, Péter: *Salamon és Pola*. (Értekezések, monográfiák 23) Újvidék: Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1990. 55–99.

körvonalazni, milyen hagyományokban ereszhettek gyökeret módszerei, melyek azok – az elsősorban latin és görög nyelvű – források, amelyekből életútja leginkább ösztönzést nyerhetett.

Aszkézise

Böjt

„Magna corporis defagitatione” – írja Mór, Zoerard-András testét szigorú böjtre kényszerítette.⁵⁹ Három napig semmilyen ételt sem vett magához Krisztus feltámadásának tiszteletére, ez azonban még korántsem volt szokatlan gyakorlat egy remetétől.⁶⁰ A húsvétot megelőző böjti időszakban azonban a keleti, szír-palesztin szerzetesek által gyakorolt böjtöt folytatta, amely már jóval kirívóbb példa. Fülöp apáttól negyven diót kapott a Szent Negyvennap idejére, ugyanúgy, ahogyan azt „Zosimas apát is előírta szerzetesei számára”.⁶¹ A legendaszöveg ezen pontjánál azonban rögtön felvetődik a kérdés: ki volt ez a Zosimas apát, akiről Mór többet nem árul el? Egyiptomi Mária 7. századi, Szent Sophronios (560–638) jeruzsálemi pátriárka által írt görög nyelvű életrajzában szerepel egy bizonyos Zosimas palesztin szerzetes, akinek a monostorában különleges böjti szokás élt: a barátok ugyanis a *quadragesima* kezdetén a templomba gyűltek, ahol az apát megáldotta őket, majd ünnepélyes éneklés közepette kitárták az apátság kapuit. Közülük néhányan a pusztába indultak, hogy ott töltsék a szent időszakot egészen virágvasárnapig.⁶² Csupán annyi ételmet vittek magukkal, amennyit teste ellátására ki-ki óhajtott vagy szükségesnek tartott: „egysek egy kis kenyeret,

⁵⁹ SRH II. 358.

⁶⁰ Vö. Jerome Kroll – Bernard Bachrach: *The Mystic Mind. The Psychology of Medieval Mystics and Ascetics*. New York: Routledge, 2005. 83–87.

⁶¹ „Cum autem quadragesimale tempus adveniret, exemplum vite regularis, sub qua Zosimas abbas degebat, ubi quadraginta quinque dactylis quisque quadragesimam deduxit, ipse a patre Philippo, a quo habitum religionis perceperat, quadraginta nuces accepit et eo existens victu contentus diem sancte resurrectionis cum gaudio expectavit.” – SRH II. 358.

⁶² Σωφρονίου: Βίος Μαρίας Αιγύπτιας, S. Sophroni: Vita Mariae Aegypticae. In: PG LXXXVII. 3702–3703.

mások szárított füget vagy datolyát [...]. Néhányan pedig semmit.”⁶³ Jelenleg a szakirodalomban szinte kivétel nélkül minden ugyanezt a párhuzamot említő szerző Mór szövegéből kiindulva Zosimas *apátot* emleget Sophronios aszkétája esetében is, az eredeti *vita* azonban semmi ilyesmit nem említ, az Egyiptomi Máriával a sivatagban találkozó egyszerű szerzetesről szól csak.⁶⁴ Itt így némi pontosítást célszerű tenni: mindamellett nem zárható ki, hogy később apáti méltóságra emelkedett volna, legalábbis a későbbi hagyományban már egy regula is kötődött a nevéhez. Ezt sugallja az a tény is, hogy egy 17. századi hagiográfus, Pierre Poussines (1609–1686) Gázai Dorotheus (505 k.–565 k.) *Didaskaliájában* (*Διδασκαλία*) szereplő Zosimassal azonosította, a *Kephalaia* (*Κεφάλαια*) szerzőjével, noha ebből az időben távoli interpretációból biztos következtetések nem vonhatók le.⁶⁵ Dorotheus munkája ugyan ismert lehetett a szlávok körében már az ezredforduló előtt, és Egyiptomi Mária története szerepelt Simeon Metaphrastes a 10. század második felében keletkezett *Menologionjában*, de úgy gondolom, az sem elképzelhetetlen, hogy Zoerard-András és a zobori szerzetesek, vagy legalábbis Mór püspök ismerték Sophronios eredeti szövegét. Ugyan a nyugati kultúrkörben is olvasták Egyiptomi Mária legendáját, amely még a *Legenda Aurea*-ban is szerepelt, azonban itt Zosimas életéről és böjti gyakorlatáról semmilyen bővebb leírás nem szerepel.⁶⁶ A görög forrás ismeretét sejteti továbbá az is, hogy a rá való hivatkozás igen hangsúlyosan jelenik meg a rövid legendában. Utóbbi azonban nem szükségszerűen feltételezi a remete palesztinai zárandoklatát, ahogyan azt József Tadeusz Milik, Zoerard első monográfusa elképzelte.⁶⁷ Alátámasztja azonban a felvetést, hogy az eddigiekben bencés monostorként szereplő Szent Ipoly talán nem is csak nyugati szerzetesek számára szolgált lakóhelyül, hanem keleti rítusú, vagy legalábbis görög nyelvtudással és műveltséggel rendelkező barátoknak is. A Nyitra melletti kétrítusú monostor gondolata már régebben is felvetődött a szakirodalomban,⁶⁸ a kérdés eldöntéséhez azonban még újabb bizonyítékok lennének szükségesek. Úgy vélem, egyelőre korántsem megalapozott egy *laura* feltételezése.

⁶³ „ὁ μὲν γὰρ ἄρτον ἐκόμιζε τῇ χρειᾷ τοῦ σώματος σύμμετρον, ὁ δὲ ἰσχάδας, ἄλλος φοίνικας [...] ἄλλος δὲ οὐδὲν. οὐδὲν.” – Uo. LXXXVII. 3703.

⁶⁴ Vö. Rónay György: *Boldog Mór püspök és a zoborhegyi remeték*. In: Lippay Lajos (szerk.): *Magyar szentek*. Budapest: Maecenas Könyvkiadó, [é. n.] 173.; Viliam Judák: *Hviezdy slovenského* i.m. 45.; Richard Pražák: *Mór püspök Zoerard és Benedek remetékéről szóló legendája*. In: Takács Imre (szerk.): *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve*. I–III. köt. Pannonhalma: [Szent Gellért Hittudományi Főiskola], 1996. I. 336.; Csóka J. Gáspár: *Szent András* i. m. 176.

⁶⁵ Marina Miladinov: *Margins of Solitude*. i.m. 119.

⁶⁶ [Georg Theodor] Graesse (szerk.): *Jacobus a Voragine: Legenda Aurea*. Lipsiae: Impensis Librariae Arnoldianae, 1801. 247–249.

⁶⁷ József Tadeusz Milik: *Święty Świerad*. i.m. 70.

⁶⁸ Uo. 48.

Egyes európai remeték, így a Nizza mellett élő Hospicius *reclusus* követhették a keleti remeteket a datolyaevésben, a nagyböjti napok alatt pedig táplálkozhattak kereskedők által hozott különféle egyiptomi fűvek gyökerével.⁶⁹ Magyarországon azonban már csak az éghajlati adottságok is igazolják a datolyák és fügek dióra cserélését. Amellett, hogy Zoerard-Andrásnak ezzel kellett beérnie, ennek a növénynek is fontos szimbolikája volt, hiszen Szent Ágoston nyomán a középkori gondolkodók elsődlegesen Krisztusra vonatkoztatták természetét.⁷⁰

A nyugati egyházban a böjti napok száma valójában 36, illetve összesen 44, a keleti egyházak éppen negyvennapos böjtje pedig szintén Palesztinából ered.⁷¹ A szír szerzetesek ezen időszakon túl is közismerten szigorú szokásokkal éltek. Szent Jeromos megemlékezett egyikükről, aki éveken keresztül egy öreg ciszternában lakott és mindössze öt fűgét fogyasztott el naponta⁷² – és ez még több is, mint amennyit Zoerard-András vett magához a *Quadragesima* időszakában. A szoros keleti párhuzamok mellett az mindenesetre már Benedek regulájában is olvasható, hogy a Szent Negyvennap ideje alatt a szokott mértéken felül vonjanak meg maguktól valamit, így akár ételt és italt a szerzetesek, amelyet pedig csakis „az apát beleegyezésével tegyenek”.⁷³

Találékony virrasztás

Az 5. századig visszanyúló *Apophthegmata Patrum*ban (*Ἀποφθέγματα τῶν ἁγίων γερόντων*) Theodosios abbánál az a mondás áll, miszerint emészti a szerzetes a testét, ha megvonja tőle a kenyeret, a virrasztás azonban még jobban emészti a testet.⁷⁴ Zoerard-András utóbbit igen találékony módszerekkel biztosította. Egy fatönkre ült, amelyet valamifajta sövénnnyel vett körül, és ebbe éles nádszálakat szurkált, ily módon biztosítva az „álmoságtól

⁶⁹ „nihil aliud quam purum panem et paucos dactylos comedebat, in Quadragesima radices herbarum.” – Gregorii Turonensis episcopi opera omnia. In: PL LXXI. 692.

⁷⁰ A gondolat egyik leghíresebb példája St. Victor-i Ádám költeménye: „Contemplemur adhuc nucem / [...] / Nux est Christus; cortex nucis / Circa carnem poena crucis; / Testa, corpus osseum, / Carne tecta Deitas, / Et Christi suavitas / Signatur per nucleum.” – Idézi Peter G. Tchamitch: *Imagining a Universe of Majesty. The Formation of the European Character 750–1151 AD*. Skara: [K. n.], 1992. 314.

⁷¹ Joseph Patrich: *Sabas, Leader* i.m. 271.

⁷² S. Eusebii Hieronymi: *Vita S. Pauli Eremitae*. In: PL XXIII. 22.

⁷³ San Benet de Núrsia: *Regula Monachorum*. Text llatí segons el manuscript de Sankt-Gall. In: Ignasi M. Fossas (szerk.): *Regla per als monjos: text llatí/català*. (Subsidia Monastica 21.) Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997. XLIX. 8.

⁷⁴ [N. n.]: *Ἀποφθέγματα τῶν ἁγίων γερόντων*. In: PG LXV. 197.

elnehezdedett teste” számára a kitartást.⁷⁵ Ezzel azonban még korántsem érte be, mivel fejére egy fakorongot is illesztett, ennek négy oldalára pedig köveket függesztett, hogy – ha oldalra dől – testét az éles nádszálak rögtön megszúrják, fejét a kövek rögtön megüssék.⁷⁶ Zoerard-András különös gyakorlatának közvetlen párhuzama nem ismert, ám hasonlóan böjti szokásaihoz jelen esetben is a keleti kultúrkörben találhatunk megfelelő összehasonlítási alapot. A *Historia Lausiaca*-ban olvasható Pakhomios (292 k.–348) kapcsán egy bizonyos θρόνος οἰκοδομητός ὑπτιωτέρος-ról, amely a kopt aszkéta első regulájában is feltűnik (καθισματιον) és amelyet a démonok elleni küzdelemre fejlesztett ki.⁷⁷ Ahogyan Galatai Palladius (368. k.–431 k.) fogalmaz, ennek a *háttámlás* széknek az volt a lényege, hogy a szerzetes ne feküdjön vízszintesen a földön, így ülő testhelyzetben pedig nem merülhet mély és pihentető álomba.⁷⁸ Pakhomios görög *vitája* a széket az aszkéta egy másik gyakorlatából eredezteti, amelynek lényege szintén az alvásmegvonás volt, hiszen ülő helyzetben próbált elaludni anélkül, hogy oldalra dőlve a falhoz ért volna. Scythopolis-i Kyrillos (525 k.–558 k.) Meliténéi Nagy Euthymiosról (377–473) írt életrajzában beszámol róla, hogy az apát sosem aludt fekve, hanem gyakran egyszerűen csak ülve, vagy máskor karjait is kikötve cellája falaihoz. A palesztin gyakorlathoz hasonlóan a szíriai szerzetesek életében is kiemelt szerepet kapott a virrasztás, olykor szintén úgy próbáltak az éjjel aludni valamennyit, hogy hátuk nem érhetne el a talaj szintjét. Nazianzi Szent Gergely számol be egy egyszerű szír remetéről, aki húsz napon keresztül böjtölt, testét bilincsekkel béklyózta meg és a puszta földön aludt.⁷⁹ Zoerard-András gyakorlatának és elszigeteltségének, úgy vélem, rendkívül szoros előképei voltak az ún. *dendriták* is. A 4. században kialakult keleti aszkézis követői az ismertebb *styliták*kal szemben, akik oszlopok tetején töltötték idejüket, fákon, illetve azok odvában laktak, vagy legalábbis gyakran ott virrasztottak.⁸⁰ A 10. században élt Stylita Szent Lukács

⁷⁵ „Planatum equidem truncum quercinum sepe circumdedit et per ipsum sepe arundines acutas ex omni parte infixit. Ipse vero in trunco sedens” – SRH II. 359.

⁷⁶ „Insuper et ex ligno coronam factam capiti suo circumponebat, ad quam quatuor in partibus quatuor lapides suspendebat, ut si caput sopitum quocumque inclinaret, lapide percuteretur.” – Uo.

⁷⁷ David Brakke: *Demons and the Making of the Monk. Spiritual Combat in Early Christianity*. Cambridge: Harvard University Press, 2006. 87.

⁷⁸ „Καθευδέτωσαν δὲ μὴ ἀνακείμενοι, ἀλλὰ θρόνους οἰκοδομητοὺς ὑπτιωτέρους πεποιηκότες καὶ θέντες αὐτῶν ἐκεῖ τὰ στρώματα καθευδέτωσαν καθήμενοι. Φορεῖτωσαν δὲ ἐν ταῖς νυξὶ λεβιτῶνας λινοῦς ἐξωσμένοι.” – Palladius: *Historia Lausiaca* (recensio G). ΠΑΛΛΑΔΙΟΥ ΛΑΥΣΙΑΚΟΝ. In: Gerhardus Johannes Marinus Bartelink (szerk.): *Palladio: La Storia Lausiaca*. Verona: Fondazione Lorenzo Valla, 1974. 32.3.

⁷⁹ Edward Butler: *The Lausiaca History of Palladius: A Critical Discussion Together with Notes on Early Egyptian Monachism*. [H. n.]: Kessinger Publishing, 2004. 243.

⁸⁰ Lukas Amadeus Schachner: *The Archeology of the Stylite*. In: David M. Gwynn – Susanne Bangert (szerk.): *Religious Diversity in Late Antiquity*. (Late Antique Archaeology 6.) Leiden: Koninklijke Brill NV, 2010. 329–398. 329.

maga is szerzetes volt, ám éjjelente kiszökve kolostorából egy fa odvában virrasztott.⁸¹ Zoerard-Andrásról szóló kora újkori metszeteken (1. kép) hasonló ábrázolásokat látunk. Természetesen ezekből konkrét következtetések nem vonhatók le a 11. századi aszketikus praktikákra nézve, azonban új ötletet adnak az anakhoréta önsanyargató eszközeinek elképzeléséhez. Mór eredeti szövege kissé homályban hagyja, hogyan is nézett ki pontosan a remete által kialakított környezet. Mivel csak egyfajta szövedékbe szurkálta az éles náddarabokat, amellyel ülőhelyét körbevette, úgy vélem, ez nem feltétlenül tartotta volna meg a testének teljes súlyát, ha eldőlt volna. Egyértelmű, hogy valamifajta szilárd támasztéknak is lennie kellett emellett. Mindebből valóban ésszerűen adódik, hogy ezt a segítséget legkönnyebben a tönk fölött magasodó fa odva nyújthatta volna.

A 6. században élt Sykeoni Szent Theodor szintén szűk térbe szorítva végezte böjttölési gyakorlatait: egy fából ácsolt ketrecben, amelyet később fémre cserélt. Mindemellett láncokat és fémnehezékeket is viselt a testén – amelyek súlyát külön kiemeli legendája –, valamint éjjelente szigorúan virrasztott is.

Ennél némiképp találékonyabb módszerek azonban már az *Aphophthegmata Patrum*ban (*Ἀποφθέγματα τῶν ἁγίων γερόντων*) is olvashatóak, így Bessarión abba (?–466 k.) mondta: „Negyven napon keresztül éjjel-nappal álltam szúrós tövisbokrok közepette, és nem aludtam el”.⁸² Ugyanez a Bessarión jelentette ki azt is, hogy: „Negyven éven keresztül nem feküdtem az oldalamba, hanem ülve vagy állva aludtam”. Meglátásom szerint éppen ez a Bessarión-féle gyakorlat áll legközelebb Zoerard-Andráséhoz, mivel az előző példával ellentétben ő szintén nem csupán pihentető alvást próbálta megakadályozni, hanem virrasztása testi fájdalommal is összekapcsolódott, amikor az éles nádszálak „megfenyítették” engedetlen testét. Ugyanúgy, ahogyan Benedek tövises bokrok közé vetette magát, hogy gondolatait megtisztítsa, Zoerard-András is éles nádszálakkal parancsolt fegyelmet önmagának.

Szintén érdemes kiemelten megemlíteni a zoborhegyi remete egyik kortársát, Dominicus Loricatust (995–1060). Közismert melléknevét az általa az egyszerű szőrcsuha helyett folyamatosan viselt fémingről (*lorica*) kapta. Az ő emlékét vitte tovább Laurentius Loricatus (?–1243), az apuliai származású, subiacói remete, aki továbbfejlesztette elődje eszközeit és egyben Zoerard-András abroncsához rendkívül hasonló szerkezetet készített,

⁸¹ Constantine P. Charalampidis: *The Dendrites in Pre-Christian and Christian Historical-Literary Tradition and Iconography*. (Studia Archaeologica 73.) Roma: L'Erma, 1995. 74.

⁸² „Εἰπὲν ὁ Ἀββᾶς Βισαρίων (sic!), ὅτι Τεσσαράκοντα νυχθήμερα ἔμεινα μέσον ράμνων, στήκων, μὴ κοιμώμινος; Ὁ αὐτὸς Ἀββᾶς Βισαρίων εἶπεν, ὅτι Τεσσαράκοντα ἔτη οὐκ ἔθικα ἑαυτὸν ἐπιπλευρὸν, ἀλλὰ καθήμενος, ἢ στήκων ἐκοιμώμην.” – PG LXV. 141.

szintén az elalvás megakadályozása céljából.⁸³ Egy fémabroncsot tett a fejére, amelynek minden oldaláról fémdarabok csüngtek alá megakadályozandó a lefekvését, és ily módon állva kelljen aludnia is.⁸⁴ Elképzelhető, hogy virrasztási módszerük egy közös előképre nyúlik vissza, amelyről nem maradt fenn, vagy egyelőre még nem ismerünk írásos forrást, illetve Laurentius akár értesülhetett is Zoerard-András különös találmányáról, amelyből ihletet merített. Noha Laurentius és Zoerard-András egyaránt bencések voltak, mindketten tökéletesen megfeleltek az éppen az ezredforduló után kikristályosodó kamalduli rend remeteeszményének. Dominicus Loricatus Fonte Avvella monostorába vonulva pedig első kézből találkozhatott a formálódó új rend szellemiségével, *vitáját* maga Damiáni Szent Péter írta meg, a rendalapító Ravennai Szent Romuald legfőbb tanítványa. A kamalduli rend – a bencéseken és a pálosokon kívül, ahogyan arról az *Acta Sanctorum* bollandista hagiográfusa is említést tesz – később Zoerard-Andrást magáénak vallotta, a kora újkor hajnalán pedig reprezentációjában is fontos szerepet juttatott számára.⁸⁵ Ismeretes, hogy Romuald huszonnégy társával valóban Magyarországra indult 1008 körül, hogy ott térítőmunkát végezzen. Azonban Damiáni Péter feltehetően minden bizonnyal említette volna a *Vita Romuald*-ban Zoerardust is, ha közvetlen kapcsolatban állt volna velük. Nem illik továbbá a rendalapító jóslata sem a rablók által meggyilkolt Zoborhegyi Szent Benedekre, miszerint egyikük sem fog mártírhálált halni. Végso soron pedig a zabori anakhoréta azért sem lehetett szerzetes tagja, mivel Romuald a rendet hivatalosan csupán 1034-ben alapította meg Camaldoliban. „Destrue te totum”⁸⁶ – áll Romuald kis regulájában, amely valóban tökéletesen illik Zoerard-András aszkézisére, még ha ő maga sohasem volt kamalduli szerzetes.

⁸³ Marina Miladinov: *Margins of Solitude i. m.* 122.

⁸⁴ „In capite vero unum circulum gestabat habentem in superiore parte duas virgas ferreas transversas in modum crucis quarum una pendeat ab occipite usque ad frontem, altera ab aure usque ad aurem pertingebat in quibus pendeant duae laminae ferreae ab utraque parte utramque tangentes mandibulam, in quarum qualibet quinque clavi affixi erant ab intus habentes aculeos ut. quando caput deponere volebat ad dormiendum penitus ab iisdem citius expergiscerentur, quare coactus erat, appodiatu rupi, stando somnum capere.” – André Vauchez: *La sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen Age. D'après les procès de canonisation et les documents hagiographiques.* (Bibliothèque des Écoles française d'Athènes et de Rome 241.) Roma: École française de Rome, 1988. 226.

⁸⁵ ASS 331.; Ilkó Krisztina: *Sancte Andrea Zoerarde, Serve Dei, defende ecclesiam! Szent Zoerard-András (Szórád) három barokk kori ábrázolása a Santa Maria in Gradi kamalduli kolostortemplomban.* In: Szávay László (szerk.): *Vidimus enim stellam eius. Konferenciakötet.* (Károli könyvek) Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2011. 183–191.

⁸⁶ „Rombold le önmagad teljesen” – Querfurti Brunót idézi: Mary Carruthers: *The Craft of Thought. Meditation, Rhetoric, and the Making of Images, 400–1200.* Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 310.

Cilicium

Míg Dominicus Loricatus, akit Damiani Péter a „hús sanyargatásának mestereként” említ,⁸⁷ közvetlenül a testén hordta fémből készült ruházatát, Zoerard-András ciliciumot viselt, ám korántsem megszokott mélységben. Minderről nem is tudott senki, csak halálát közeledni érezvén szólt a jelenlévőknek, hogy testét egyedül Fülöp apát vetköztetheti le, hogy megmossák. Ekkor vették csak észre a ciliciumot, amelyről Mór így ír: „A lánc belül a húsba ette be magát, és kívül már bőrrel volt benőve. Hanem nem is tudták volna meg a mártíromság e módját, hacsak a köldökénél elő nem tűnt volna a lánc kötése. Amint pedig a láncot kibontották és a testből kivonták, tisztán hallatszott, ahogy a bordákat horzsolta.”⁸⁸ Ugyan számos más, sokszor súlyától a testet is meggörbítő vagy heves fájdalmat okozó cilicium viselés ismert nyugati és keleti szentek életrajzaiban is, ez az egészen a húsba belenövő vezeklőv azonban még ezek közt is kivételesnek számít. Némiképp rokon megpróbáltatás olvasható Stylita Szent Simeon (392–459) életrajzában, aki egy vízmerő vödör kötelét kötötte titkon az oldalára cilicium gyanánt, és az egy év alatt „egyre beljebb vájta magát a húsába, és emésztette a testét úgy, hogy a kötel megrothadt az igaz rothadó húsától”.⁸⁹

Zoerard-András vezeklőve később elsőszámú ereklyéje lett. Egy része bizonyosan a zoborhegyi monostorban vagy a nyitrai Szent Emmerám-székesegyházban maradt, Fülöp apát a felét pedig Mór püspöknek ajándékozta.⁹⁰ Ezt a darabot kérte el később Géza herceg, akinek kívánságát a nagylelkű püspök „nem tudta megtagadni”. Az ajándékozás legvalószínűbb dátuma 1064 húsvétja, amikor Salamon és Géza kibékülésüket követően Pécsen Mór vendégei voltak. Mivel erről az eseményről a legenda is szót ejt, kissé nehezen érthető az a szakirodalomban eddig Richard Pražák nyomán erősen meggyökeresedett képzet, miszerint Mór 1064 előtt fejezte volna be *vitáját*, hogy azt Gézának ajánlhassa, amikor a láncot is

⁸⁷ Richard Robert Madden: *Phantasmata or Illusions and Fanaticism of Protean Forms Productive of Great Evils*. London: T. C. Newby, 1857. 373.

⁸⁸ „Cathena carnes intus putrefaciens cute foris est obducta. Sed nesciri hoc genus martyrii posset, nisi ad umbilicum ligati nodus appareret metalli. Soluta vero cathena dum ex corpore trahitur, sonus costarum elisarum graviter auditur.” – SRH II. 360.

⁸⁹ Bugár M. István (ford.): Antonios: A Boldog Oszlopos Simeon élete és tettei. In: *Oszlop a hegyen. Stylita Szent Simeon élete*. (Eulogia 2.) Budapest: L'Harmattan, 2009. 81.

⁹⁰ SRH II. 360.

átnyújtotta neki.⁹¹ Az 1064 azonban ily módon a legenda keletkezésének alsó időhatárát szolgáltatja.⁹²

Szent Zoerard-András hagiográfiájának sajátosságai

Zoerard-András előzőekben bemutatott egyedülálló aszketikus gyakorlata, nem csupán a 11. században élt magyarországi szentéletű férfiak közül emeli ki a remetét, hanem nehéz összevetési alapot nyújtani hozzá még tágabb hagiográfiai kontextusban is.

Úgy vélem, a zoborhegyi remete virrasztási és böjtölési gyakorlata előképeinek feltárása közelebb visz a Szent Ipoly-monostor gyökereinek és az abból fakadó kulturális sajátosságainak megértéséhez. Ezen előzmények esetében kiemelt szerepet kapott a keleti, főként szír–palesztin életideál, erre utal az a kivételes fegyelem is, amely Zoerard-András legsajátosabb vonása jámborsága mellett. Úgy gondolom, fontos nyomatékosítani, mennyire szoros kapcsolat állt fenn a monostora, illetve lelki irányítójuk, Fülöp apát és a remete között, amely vonás jól illeszkedik a 10–11. század hagiográfiai irodalma alapján rajzolható a szerzetesi mozgalmakról.⁹³ Grimlaicus 10. században keletkezett *Regula solitaria* ugyanúgy csupán a *vita solitaria* két eltérő válfajának tartja a szerzetes és a remete hivatását. A teljes magányba vonulás előtt pedig a szerzetesség felvételét javasolja, ugyanúgy, ahogyan azt Zoerard-András tette. De igen hamar hasonló gyakorlat fejlődött ki a már többször említett kamalduli rend esetében is.⁹⁴ Az itáliai és görög hatás két irányból is érinthette Nyitra vidékét. Egyrészt német közvetítéssel, ezt jól mutatja a székesegyház Szent Emmerám patrocíniuma, amely regensburgi kapcsolatokat tételez fel, és a zoborhegyi Szent Ipoly-monostoré (Hyppolitus, St. Pölten), amely pedig a passauai püspökség St. Pölten-i magánmonostorának irányába mutat.⁹⁵ Vandière-i János (900 k.–974) – aki maga is remete szeretett volna lenni – itáliai zarándoklata után szintén a jóval szigorúbb bazilita szerzetesi életformát tekintette példának a gorzei reform elindítása során, amelynek meghatározó vonásai lettek a virrasztás,

⁹¹ Richard Pražák: *Mór püspök* i. m. 331.

⁹² Ilkó Krisztina: *A Boldog Mór* i. m. 91.

⁹³ Susan Wood: *The Proprietary Church in the Medieval West*. Oxford: Oxford University Press, 2006. 130.

⁹⁴ Gabriela Signori: Anchorites in German-speaking regions. Regions. In: Liz Herbert McAvoy (szerk.): *Anachoritic Traditions of Medieval Europe*. Woodbridge: Boydell Press, 2010. 43–61. 46.; Roberto Bosi: Camaldolese. In: Uő (szerk.): *Gli ordini religiosi. Storia e spiritualità*. (Biblioteca mistica 11.) Firenze: Nardini Editore, 1997. III. 45–49.

⁹⁵ Koszta László: Remeték i. m. 46.

a szigorú aszkézis és a kemény fizikai munka.⁹⁶ Szent Wolfgang püspök (972–994) munkájának köszönhetően trieri közvetítéssel érkezett Regensburgba a mozgalom, ahonnan hatása már a 10. század végén elérte a délnémet és bajor területek szerzetesi közösségeit. Így Niederaltaichot is, amely önmagában is külön reformközponttá alakult.⁹⁷ A gorzei-lotharingiai szerzetesség hatása a bencések magyarországi megtelepedésének korában még különösen markánsan érvényesült.⁹⁸ Regensburg közvetíthette egyben a *Regula Concordia* szigorú szabályzatát is a 10. század végén.⁹⁹ Másrészt a Gizella és István 990 körüli házasságát követően az egyházszervezet kiépítésében is érvényesülő erős bajor hatáson túl számolnunk kell a közvetlen itáliai kapcsolatokkal is. Romuald térítőútja szintén elsősorban az anakhoréta életeszményt közvetítette hazánk felé, illetve ami még ennél is jelentősebb, a Magyarországon is – igaz, csak rendkívül szűk körben – gyökeret verő bizánci, görög rítusú szerzetességgel.¹⁰⁰ Ugyanakkor e próbálkozás jól mutatja, hogy a nemrég alakult, ugyanakkor jelentős politikai erővel rendelkező ország fontos missziós területnek számított, hasonló indíttatással jöhetett Zoerard is Magyarországra, és itt szerzetesként az András nevet vette fel. Az itáliai remeteszménykép befolyása hazánkban nem feltétlenül lebecsülendő. Romuald mellett Calabriai Szent Nílus (910 k.–1005) volt a 10–11. században kibontakozó itáliai remetemozgalom másik fő alakja, aki szintén szigorú böjttel és más sanyargatásokkal zabolázta meg testét.¹⁰¹ Az áttételes hatás mindenképpen fennáll, már ha csak ezeknek az itáliai modelleknek a környező területeken gyakorolt befolyásukra gondolunk.

⁹⁶ Corina Walther: *Die Religiosität Ottos III. Ein mittelalterlicher Herrscher im Spannungsfeld zwischen gesellschaftlicher Erwartung und persönlichem Anspruch*. München: GRIN Verlag, 2003. 14.

⁹⁷ Markus Osterreider: Kulturverbindungen zwischen Regensburg und Kiev (10.–13. Jh.) und die Rolle der Iren. In: Hermann Beyer-Thoma (szerk.): *Bayern und Osteuropa. Aus der Geschichte der Beziehungen Bayerns, Frankens und Schwaben mit Rußland, der Ukraine und Weißrußland*. Wiesbaden: Otto Harrasowitz Verlag, 2000. 60–61.

⁹⁸ Szovák Kornél: Monachorum pater ac dux. A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon. In: Takács Imre (szerk.): *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Pannonhalma: Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001. 35.

⁹⁹ Török József: *A magyar föld szentjei*. Debrecen: Tulipán Könyvkiadó, 1991. 63.

¹⁰⁰ Koszta László: *Remeték i. m. 48–49.*; Moravcsik Gyula: *Görög nyelvű monostorok Szent István korában*. In: Serédi Jusztián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I–III*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1938. I. 225–260.

¹⁰¹ Jean-Marie Martin: *L'érémisme grec et latin en Italie méridionale (X^e–XIIIe siècle)*. In: André Vauchez (szerk.): *Ermîtes de France et d'Italie (XIe–XVe siècle). Actes du colloque organisé par L'École française de Rome à la Certosa di Pontignano (5–7 mai 2000)*. Rome: École française de Rome, 2003. 184.

„O felix Nitria!”

*O felix Nitria, quae Cives
olim territorii tui, nunc
Indigetes, sive Divos Tutelares
veneraris!*
(Desericzky József Ince,
1748)¹⁰²

Az előzőekben tehát Zoerard-András aszkézisének feltételezhető előképeit, lehetséges forrásait próbáltam feltárni. Amit azonban szintén érdemes hangsúlyozni, hogy életútja nem maradt teljesen gyökértelen kísérlet. Sőt, folytatója tanítványa, a szintén zoborhegyi bencés szerzetes, Benedek lett.¹⁰³ Noha a Mór által írt legenda mindkettőjük élettörténetét céljából tűzi ki bemutatni, Zoerard-András *discipulus*áról jóval kevesebb szó esik. Ez nem meglepő, hiszen mindössze három éven keresztül folytathatta mestere gyakorlatait, majd rablók ölték meg és dobták dühükben a Vág folyóba.¹⁰⁴ Akkor miért van szó mégis *Szent Zoerard-András és Benedek* legendájáról? Azon kívül, hogy egyetlen valódi követőjévé vált – a rendkívül szoros mester-tanítvány hierarchikus viszonya szintén a bizánci szerzetességet idézi –, egyben Benedek volt fő összekötőpontja a külvilággal, illetve elsősorban az ő tolmácsolásából értesült Mór is Zoerard-András életének részleteiről.¹⁰⁵ Mivel származásáról nem szól külön Mór *vitája*, feltételezhető, hogy maga is Nyitra környékén született, így a nép körében ismert helyi szentté válhatott. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy *népszerűbb* lett volna akár csak a helyi lakosság körében is, hiszen életrajzuk kivétel nélkül olyan *post mortem* csodatételeket sorakoztat fel, amelyek esetében a környékbeli lakók éppen Zoerard-Andráshoz és nem Benedekhez, vagy esetleg mindkettőjükhöz fohászkodtak közbenjárásért. Azonban ennek okán nem is feltétlenül kellett Zobor helyett csak Pannonhalma felé orientálnia, ahogyan azt Viliam Judák írja.¹⁰⁶

¹⁰² Josephus Innocentius Desidericius [Desericzky József Ince]: *De Initiis ac Majoribus Hungarorum*. Viduae: Ex Typographaeo Leopoldi Francisci Landerer, 1748. I. 108.

¹⁰³ Michal Repovský: *Kronika dejín* i.m. 125–126.

¹⁰⁴ SRH II. 359.

¹⁰⁵ „Benedictus (...), qui mihi de eodem venerabili omnia, que scripsi iam, retulit.” – SRH II. 360.

¹⁰⁶ Viliam Judák: Najstaršie miesta kultu Sv. Svorada-Andreja a Beňadika na Slovensku a úcta ich relikvií. In: Leszek Migrała (szerk.): *Święty Świerad*. i.m. 218–235. 222.

Szent Zoerard-András nem csupán sokféle tradícióból építkező, kiemelkedően invenciózus és eltökélt aszketikus gyakorlatot valósított meg, hanem egy olyan életideált, amelynek még követője, Benedek is felvételre a szentek sorába az 1083-as, első magyarországi kanonizáció során: „O qualis meriti vir ante Deum!”¹⁰⁷

¹⁰⁷ „Ó, milyen nagyérdemű férfi Isten előtt!” – SRH II. 361.

Rövidítések jegyzéke

ASS	<i>Acta Sanctorum</i> , Iulii, collegit, digestit, notis illustravit Joannes Bollandus operam et studium conferendibus Godofridus Henschenius, Daniel Paperbochius, Franciscus Baertius ... [et al.]. Vols. 9. Antwerpen, 1634-1794. Reprint of the ed. Repr. Bruxelles, 1965–1970.
PG	Jacques-Paul Migne (szerk.): <i>Patrologiae cursus completus. Series Graeca</i> . I–CVXI. köt. Lutetiae Parisiorum: Garnier, 1857–1887.
PL	Jacques-Paul Migne (szerk.): <i>Patrologiae cursus completus. Series Latina</i> . I–CCXXI. köt. Lutetiae Parisiorum: Garnier, 1844–1865.
SRH	Emericus Szentpétery (szerk.): <i>Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum reque stirpis Arpadianae gestarum</i> . I–II. köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1937–1938. Repr. szerk. Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest: Nap Kiadó, 1999.

Felhasznált források

Bonfini, Antonio: *Rerum Hungaricarum Decades*, Lib. I., Decad. 12., Lipsiae: Bibliop Vindobon, 1711 (1497).

Deliberatio Gerardi Moresanae aecclisiae episcopi supra hymnum trium pverorum, ed. Karácsonyi, Béla–Szegfű, László. Segedinum: 1999.

Desidericius, Josephus Innocentius [Desericzky József Ince]: *De Initiis ac Majoribus Hungarorum*. Viduae: Ex Typographaeo Leopoldi Francisci Landerer, 1748.

Długosz, Jan: *Historiae Polonicae, libri XII, accedit Kadlubkonis historia Polonica, cum commento; Sarnicii annales Polonorum, et Lituanorum; Orichovii annales Polonici; Sarnicii descriptio veteris et novae poloniae itemque Russiae et Livoniae*, etc. Lipcse: [K. n.] 1711-12 (1480).

Jacobus a Voragine: *Legenda Aurea*, ed. [Georg Theodor] Graesse. Lipsiae: Impensis Librariae Arnoldianae, 1801.

Manni, Giovanni Battista: *Sacro Trigesimo di Varii Discorsi per Aiuto dell' Anime del Purgatorio*. Venetia: [K. n.] 1666.

Maurus: *Szent András és Benedek legendája*, ford. Csóka J. Gáspár, in: *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I.*, szerk. Érszegi Géza. Budapest: Osiris Kiadó, 1999. 7–10.

Maurus: *Szórárd hitvalló és Benedek vértanú életirata*, ford. Almási Tibor, in: *Az államalapítás korának írott forrásai* (Szegedi középkortörténeti könyvtár 15.), szerk. Kristó Gyula, Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1999. 229–236.

Maurus: *Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris*, szerk. Madzsar Imre. In: SRH, II. 357–361.

Molanus, Ioannes: *Usuardi Martyrologium, quo Romana Ecclesia, ac permultae aliae utuntur*. Leuven: Apud Hieronymum Vellaeum, 1537.

Palladio di Galazia: *La Storia Lausiaca*, szerk. Bartelink, Gerhardus Johannes Marinus. Verona: Fondazione Lorenzo Valla, 1974.

The Rule of Saint Benedict, szerk. és ford. Venarde, Bruce L. (Dumbarton Oaks Medieval Library) Dumbarton Oaks: Harvard University Press, 2011.

Szent Benedek regulája, ford. Söveges Dávid. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005 (1980).

Felhasznált szakirodalom

Bednár, Peter – Poláková, Zuzana – Šimkovic, Michal: *Kostol sv. Emeráma na Nitrianskom hrade v 9.-13. storočí*. In: *Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja, Zborník zo seminára a katalóg ku výstave*, szerk. Valeková, Anna. Nitra: Krajský pamiatkový úrad v Nitre, 2011.

Belás, Ladislav: Najstaršia ikonografia sv. Svorada a Benedikta. In: *Święty Świerad i jego czasy. Materiały z sympozjum naukowego w Tropiu, 10–11 lipca 1998*, szerk. Migrała, Leszek. Nowy Sącz: Katolickie stowarzyszenie „Civitas Christiana”, 2001. 235–265.

Bielski, Marcin: *Kronika polska Marcina Bielskiego*. Warszawie: W drukami A. Gałęzowskiego, 1829.

Boba Imre: Saint Andreas-Zoerard: a Pole or an Istrian? *Ungarn-Jahrbuch* 7 (1976) 65–71.

Bosi, Roberto: Camaldolesi. In: *Gli ordini religiosi. Storia e spiritualità*, szerk. Bosi, Roberto. (Biblioteca mistica 11.) Firenze: Nardini Editore, 1997. III. 45–49.

Brakke, David: *Demons and the Making of the Monk. Spiritual Combat in Early Christianity*. Cambridge: Harvard University Press, 2006.

Butler, Edward: *The Lausiac History of Palladius: A Critical Discussion Together with Notes on Early Egyptian Monachism*. [H. n.]: Kessinger Publishing, 2004.

Carruthers, Mary: *The Craft of Thought. Meditation, Rhetoric, and the Making of Images, 400–1200*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Charalampidis, Constantine P.: *The Dendrites in Pre-Christian and Christian Historical-Literary Tradition and Iconography*. (Studia Archaeologica 73.) Roma: L’Erma, 1995.

Derwich, Marek: *Les Fondations et implantations de monastères bénédictins en Pologne jusqu’au début du XVIe siècle*. In: *Moines et monastères: dans les sociétés de rite Grec et Latin*, szerk. Lemaître, Jean Loup – Dmitriev, Mikhail V. – Gonneau, Pierre. Genève: Librairie Droz, 1996.

F. Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest: Pytheas, 2000.

Györfffy György: *István király és műve*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1983 (1977).

Horvát János: *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1954.

Ilkó Krisztina: *A Boldog Mór pécsi püspök által írt Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti szöveghagyománya a középkor és kora újkor folyamán*. In: *Mű & Szerző. Fiatal kutatók konferenciája – Tanulmánykötet*, szerk. Bartók Zsófia Ágnes – Dobozs Nóra Emőke – Förfköl Gábor – Lovas Borbála – Nádor Zsófia – Szilágyi Emőke Rita. (Arianna Könyvek 4.) Budapest: ELTE BTK, 2012.

Ilkó Krisztina: *Sancte Andrea Zoerarde, Serve Dei, defende ecclesiam! Szent Zoerard-András (Szórád) három barokk kori ábrázolása a Santa Maria in Gradi kamalduli kolostortemplomban*. In: *Vidimus enim stellam eius. Konferenciakötet*, szerk. Szávay László. (Károli könyvek) Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2011. 183–191.

Judák, Viliam: *Hviezdy slovenského neba*. Trenčín: Naše kníhkupectvo, 1993.

Judák, Viliam: *Najstaršie miesta kultu Sv. Svorada-Andreja a Beňadika na Slovensku a úcta ich relikvií*. In: *Święty Świerad i jego czasy. Materiały z sympozjum naukowego w Tropiu, 10–11 lipca 1998*, szerk. Migrała, Leszek. Nowy Sącz: Katolickie stowarzyszenie „Civitas Christiana”, 2001. 218–235.

Judák, Viliam: *Svätý Svorad: patrón mesta Nitry*. Nitra: Kňazský seminár sv. Gorazda, 1999.

Judák, Viliam: *Vzácné relikvie Sv. Svorada-Andreja a Sv. Beňadika*. In: *Nitriansky hrad a Katedrálly chrám – Bazilika Sv. Emmeráma*, szerk. Bednár, Peter – Judák, Viliam – Medvecký, Josef (szerk.). Nitra: Biskupský úrad v Nitre, 2012. 22–31.

Judák, Viliam: *Z múdrosti našich otcov. Sv. Beňadik a Skalka*. Nitra: Biskupský úrad, 2012.

Kapiszewski, Henryk: Cztery źródła do żywota Św. Świrada. *Nasza Przyszłość* 15, No. 1 (1964): 5–31.

Kapiszewski, Henryk: Eremita Świrad na ziemi rodzinnej. *Nasza Przyszłość* 23, No. 1 (1966): 65–103.

Kapiszewski, Henryk: Eremita Swirad w Panonii. *Nasza Przyszłość* 10, No. 1 (1959): 17–68.

Kapiszewski, Henryk: Tysiąclecie eremity polskiego. Świrad nad Dunajcem. *Nasza Przyszłość* 8, No. 1 (1958): 45–81.

Karácsony János: *Magyar nemzet áttérése a kereszténységre 997–1095*. Oradea–Nagyvárad: Szent László-nyomda, 1926.

Kiko, Ivan – Judák, Viliam: Patróni katedrálneho chrámu. In: *Nitriansky hrad a Katedrálny chrám – Bazilika Sv. Emmeráma*, szerk. Bednár, Peter – Judák, Viliam – Medvecký, Josef: Nitra: Biskupský úrad v Nitre, 2012. 32–35.

Klaniczay Gábor: *Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. Modellek, minták, kultúrtörténeti párhuzamok*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, szerk. Fügedi Erik. Budapest: Gondolat Kiadó, 1986.

Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Budapest: Balassi Kiadó, 2000.

Koszta László: Remeték a 11. századi Magyarországon. *Aetas* 23, No. 1 (2008): 42–55.

Kralovánszky Alán: *Szent István király székesfehérvári sírja és kultuszhelye*. In: *Szent István király és Székesfehérvár*, szerk. Fülöp Gyula. Székesfehérvár: Szent István Király Múzeum, 1996.

Kristó Gyula: Magyar öntudat és idegenellenesség az Árpád-kori Magyarországon. *Irodalomtörténeti közlemények* 4 (1990): 425–444.

Kroll, Jerome – Bachrach, Bernard: *The Mystic Mind. The Psychology of Medieval Mystics and Ascetics*. New York: Routledge, 2005.

Kučera, Matúš: *Stredoveké Slovensko*. Banská Bystrica: Perfekt, 2002.

Madzsar Imre: A korssendocki legendakézirat. *Magyar Könyvszemle, Új folyam* 31. kötet, 1–4. füzet (1924. Jan-Dec.): 72–74.

Marczali Henrik: *A magyar történet kútforrása az Árpádok korában*. Pest: Franklin Társulat, 1880.

Martin, Jean-Marie Martin: *L'érémisme grec et latin en Italie méridionale (X^e–XIIIe siècle)*. In: *Ermite de France et d'Italie (XIe–XVe siècle). Actes du colloque organisé par L'École française de Rome à la Certosa di Pontignano (5–7 mai 2000)*, szerk. Vauchez, André. Rome: École française de Rome, 2003.

Miladinov, Marina: *Margins of Solitude. Eremitism in Central Europe between East and West*. Zagreb: Leykam International, 2008.

Milik, Józef Tadeusz: *Święty Świerad. Saint Andrew Zoerardus*. Rome: Edizioni Hosianum, 1966.

Moravcsik Gyula: *Görög nyelvű monostorok Szent István korában*. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I–III*, szerk. Serédi Jusztinián. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1938. I. 225–260.

Osterreider, Markus: *Kulturverbindungen zwischen Regensburg und Kiev (10.–13. Jh.) und die Rolle der Iren*. In: *Bayern und Osteuropa. Aus der Geschichte der Beziehungen Bayerns, Frankens und Schwaben mit Rußland, der Ukraine und Weißrußland*, szerk. Beyer-Thoma, Hermann. Wiesbaden: Otto Harrasowitz Verlag, 2000. 60–61.

Patrich, Joseph: *Sabas, Leader of Palestinian Monasticism. A Comparative Study in Eastern Monasticism. Fourth to Seventh Centuries*. Dumbarton Oaks: Trustees for Harvard University, 1995.

Pietrzak, Stanisław: *Kościół w Tropiu jako naddunajecki ślad św. Świerada*. In: *Święty Świerad i jego czasy. Materiały z sympozjum naukowego w Tropiu, 10–11 lipca 1998*, szerk. Migrała, Leszek. Nowy Sącz: Katolickie stowarzyszenie „Civitas Christiana”, 2001. 280–290.

Pór Antal: *Szent István király*. Pest: Szent István Társulat, 1871.

Pražák, Richard: *A Legenda sanctorum Zoerardi et benedicti történelmi és kulturális összefüggései*, ford. Szarka László. *Irodalomtörténeti Közlemények* 84, 4. sz. (1980), 393–408.

Pražák, Richard: *Mór püspök Zoerard és Benedek remetéről szóló legendája*. In: *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve*. I–III. kötet, szerk. Takács Imre. Pannonhalma: [Szent Gellért Hittudományi Főiskola], 1996. I. 336.

Pražák, Richard: *Mór püspök Szent Zoerard és Benedek remetéről szóló legendája a történelmi, irodalmi és művészettörténeti összefüggések tükrében*. [F. n.] In: *A magyar művelődés és a kereszténység I–III*, szerk. Jankovics József – Monok István – Nyerges Judit – Sárközy Péter. Budapest–Szeged: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1998. II. 481–484.

Pražák, Richard: *The Legends of King Stephen*. *Hungarian Studies* 1, No. 2 (1985): 163–177.

Ratkos, Peter: *Vznik kultu Ondreja-Svorada a Benedikta vo svetle zagrebskyoh pamiatok*. *Historijski zbornik (Sidakov zbomik)* 29–30 (1976–1977): 77–86.

Repovský, Michal: *Kronika dejín Slovenska*. Košice-Myslava: Typopress, 2010.

Reuss, Ľudovít A.: Miestne báje a skazky. *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti* 7 (1902): 97–103.

Rokay, Péter: *Salamon és Pola*. (Értekezések, monográfiák 23) Újvidék: Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1990.

Rónay György: *Boldog Mór püspök és a zoborhegyi remeték*. In: *Magyar szentek*, szerk. Lippay Lajos. Budapest: Maecenas Könyvkiadó, [é. n.].

Sasinek, Frantisek Viktor: Sv. Zvorad a Benedik. *Slovenský letoptis pre historiu, topografiu, archeológiu a etnografiu* 4, No. 2. (1880): 2–7.

Schachner, Lukas Amadeus: *The Archeology of the Stylite*. In: *Religious Diversity in Late Antiquity*, szerk. Gwynn, David M. – Susanne Bangert, Susanne. (Late Antique Archaeology 6.) Leiden: Koninklijke Brill NV, 2010. 329–398.

Signori, Gabriela: Anchorites in German-speaking regions.Regions. In: *Anachoritic Traditions of Medieval Europe*, szerk. McAvoy, Liz Herbert. Woodbridge: Boydell Press, 2010. 43–61.

Sólymos Szilveszter: *Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon*. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996.

Svatý Prokop divotvůrce. [Z dobových pramenů zpracovali otcové OSBM v Sázavském klášteře.] Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2003.

Szovák Kornél: Monachorum pater ac dux. A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, szerk. Takács Imre: Pannonhalma: Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001. 35–47.

Swastek, Józef: Świąty Andrzej Świerad i jego kult w średnioiecznej Oławie do 1534 roku. In: *Świąty Świerad i jego czasy. Materiały z sympozjum naukowego w Tropiu, 10–11 lipca 1998*, szerk. Migrała, Leszek. Nowy Sącz: Katolickie stowarzyszenie „Civitas Christiana”, 2001. 165–279.

Tchamitch, Peter G.: *Imagining a Universe of Majesty. The Formation of the European Character 750–1151 AD*. Skara: [K. n.], 1992.

Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez (Kálmán király I. törvénykönyve 22. cikkelyének szöveghagyományáról). In: *Uő: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2009. 89–108.

Török József: *A magyar föld szentjei*. Debrecen: Tulipán Könyvkiadó, 1991.

Török József: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*. Budapest: Mikes Kiadó, 2002.

Vauchez, André: *La sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen Age. D'après les procès de canonisation et les documents hagiographiques*. (Bibliothèque des Écoles française d'Athènes et de Rome 241.) Roma: École française de Rome, 1988.

Veszprémy László: *Royal Saints in Hungarian Chronicles, Legends and Liturgy*. In: *The Making of Christian Myths in the Periphery of Latin Christendom c. 1000-1300*, szerk. Mortensen, Lars Boje. Copenhagen: Tusculanum Press, 2006. 217–246.

Walther, Corina: *Die Religiosität Ottos III. Ein mittelalterlicher Herrscher im Spannungsfeld zwischen gesellschaftlicher Erwartung und persönlichem Anspruch*. München: GRIN Verlag, 2003.

Węglarz, Stanisław: *Pustelnicy – ludowi święci: monastycyzm a ewangelizacja Europy*. *Polska Sztuka Ludowa* 38, No. 3–4. (1983), 151–161.

Képek

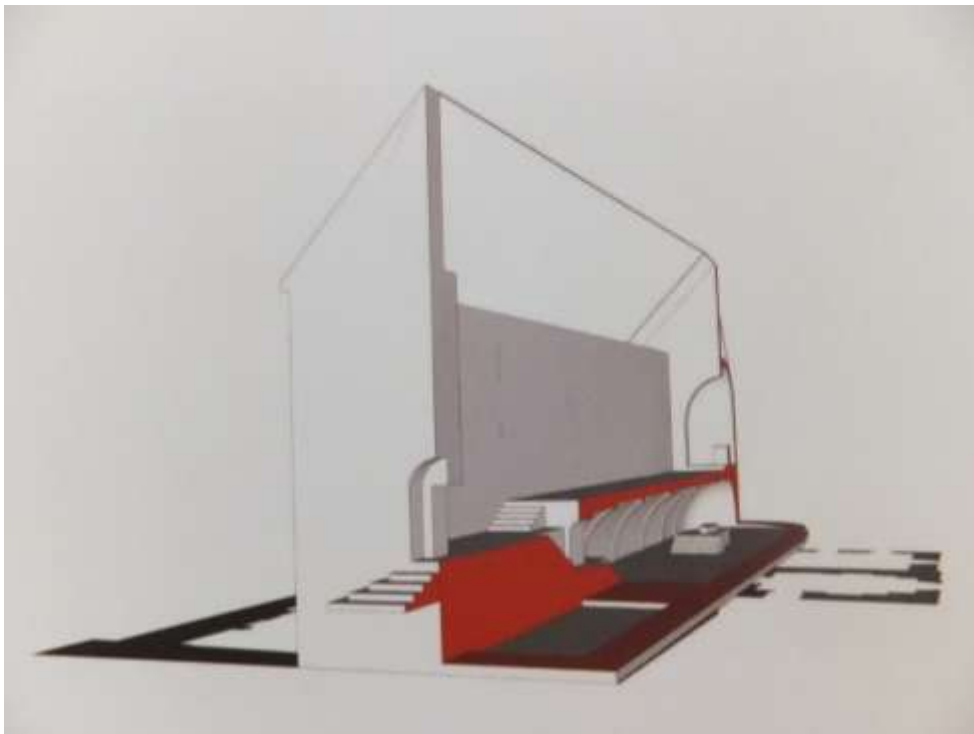
1. Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

2. Peter Bednár nyomán (2012): A nyitrai Szent Emmerám-székesegyház rekonstrukciója késő román formájában.

3. Peter Bednár nyomán (2012): Szent Zoerard-András és Benedek *confessió*jának rekonstrukciója.

4. Vasvári Vid nyitrai püspök pecsétje, 1341.

5. Johann Jacob Hoffmann: *Szent Zoerard-András remete*, rézmetszet, Hevenesi Gábor: *Ungaricae Sanctitatis Indicia*, Nagyszombat, 1692.

6. Johann Sigmund Schott: *Szent Benedek remete*, rézmetszet, in: Hevenesi Gábor: *Ungaricae Sanctitatis Indicia*, Nagyszombat, 1692.

7. A gróf Pálffy Tamás által készített 1674-es ezüst ereklyetartó ládika és II. János Pál pápa (Nitra, 1995).

8. A zoborhegyi barlang.

